

The goal of the paper is to identify linguistic difficulties in adapting of the Arabs to the bilingual environment of Khmelnytsky.

The Arab diaspora in Ukraine is enlarged in several ways: 1) students from Arab countries; 2) workers who after graduation decided to pursue a professional career in Ukraine; 3) refugees from the countries with ongoing armed conflicts.

Analysis of the sociolinguistic survey of the Arabs (coming from Syria) living in Khmelnytsky led to the following conclusions:

1) The Arabic language functions as a language of communication in the families where both spouses are native speakers;

2) Foreigners, living in Ukraine for over ten years and have graduated from the Ukrainian universities (mainly in Odessa, where the language of teaching was Russian) speak Russian better than Ukrainian;

3) 100% of the Arabic children in kindergartens and schools in Khmelnytsky are taught in Ukrainian. Without any doubt, this situation has a positive impact on the integration of the Arabic-speaking families into the Ukrainian society;

4) The main problem of mastering the Ukrainian language by the Syrian immigrants is great pressure at work, lack of time and lack of available courses for the Ukrainian language learning by foreigners.

Key words: *functioning of the Ukrainian language in the environment of foreigners, language preparation of foreign students, the Arabic diaspora, immigrants, the language of communication, the mother tongue, integration.*

Отримано: 25.01.2015 р.

УДК 811.161.2'22'27

Гавриш М.М., Коваль Т.П.

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ: ПОКЛІН ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ЗНАК

Невербальні компоненти комунікації стали повноправним предметом мовознавчих досліджень у 60-х роках ХХ ст., коли мовознавство вийшло за межі вивчення власне мовної системи. Поклони, елементи невербальної поведінки, – це жести, різні за формою, значенням та сферами вживання. Мовознавці вивчають семантику поклонів [3], шукають моделі лексикографічного опису [2], характеризують ці жести як елементи етикету [6; 9]. Нерозв'язаним залишається питання про соціальне значення поклонів та умови їхнього уживання. Тому завдання статті – з'ясувати роль поклонів у відображенні соціального статусу людини. Матеріалом слугують авторські ремарки та коментарі, відібрані з художньої прози Івана Франка¹.

У мовознавчій літературі за ознакою «типова ситуація вживання жесту» розрізняють побутові (світські) поклони, церемоніальні (ритуальні) та релігійні поклони [5, 34]. Оскільки побутові поклони маркують соціальні позиції учасників міжособистісної комунікації, вони і є предметом нашого аналізу.

Як правило, подібні жести виконуються в типових ситуаціях повсякденного етикетного спілкування, тобто при привітанні, прощанні, вираженні вдячності, проханні, вибаченні, згоді. Поклін характеризує вияв етикету двома шляхами: нахиленням голови або верхньої частини тулуба на знак вітання, пошани та письмовим вітанням кого-небудь у листі або через саму особу [9, 37-38].

Відображаючи побутово-ритуальні жести в комунікації героїв, Іван Франко подає розгорнуту систему виконання поклону в різних ситуаціях спілкування. Найчастіше поклін має місце при привітанні та прощанні, де він становить синонімічну парадигму з іншими кінетичними засобами, зокрема кивком, зніманням головного убору, рукостисканням.

В асиметричних ситуаціях спілкування поклін разом із значенням поваги позначає ще й поклоніння перед вищим, визнання нерівноправності, покірливості, смиренності, тому цей жест маркує соціально-підлеглого комуніканта. Наприклад, художній текст засвідчує, що спілкування селянина з особою, вищою за соціальним статусом, завжди супроводжувалося поклоном як обов'язковим елементом комунікації: «вони з віку правіку привикли низько кланятися всякому панові; се одинока «наука», одинока «цивілізація», яку передав їм двір» [10, 289]. Хоча в пораднику з етикету кінця ХІХ ст. зазначено, що селянам потрібно кланятися в приміщенні до знайомої особи лише схиланням голови, а на вулиці – капелюхом чи рукою [8, 80], так селяни мали б виконувати етикетну невербальну форму вітання, характерну для середовища інтелігенції.

Поклін творить певна конфігурація тіла, до якої належать: початкове (вихідне) і кінцеве положення тулуба, його максимальний кут нахилу щодо вертикальної осі, а також можлива або обов'язкова участь інших частин тіла у виконанні поклону, зокрема голови, руки (або рук), ноги (або ніг) [5, 37-38].

Різновиди побутових поклонів, що позначають нижчий соціальний статус адресанта:

1. Доземний (земний) уклін

Характеристика: тулуб нахилено і зігнуто до землі; цей жест називають *уклін до землі*, *глибокий уклін* тощо; супроводжується доторканням правої руки до підлоги чи землі.

(1) *Селянин вийняв... аркуш паперу, який і подав пану старості з глибоким поклоном. ...І селянин, описавши зігнутою в каблук верхньою частию свого тіла поземе півколесо, вийшов за двері (Острий-преострий староста, т. 20, с. 46).*

(2) *Кожна з жінок підходила до пана, кланялась йому, доторкаючись рукою аж до самого снігу, і цілувала його в руку (Гриць і панич, т. 21, с. 227).*

Подібний уклін виражає почуття «поклоніння» перед співбесідником, визнання своєї залежності. Жест рукою вниз з відкритою долонею (2) вважається жіночим, його виконували селянки.

2. Поясний уклін

Жест *низький уклін* чи *поклін у пояс* виникає від нахилення верхньої частини тулуба і голови.

(3) – *Добре, скажу їх припильнувати, відповів вїт, низенько кланяючись жандармові (Цигани, т. 16, с. 261).*

(4) *Вони були на вулиці перед реставрацією, відки їх провели кельнери з низькими уклони-ми (Перехресні стежки, т. 20, с. 180).*

Низькі поклони виконували переважно слуги, дрібні урядники, такі жести позначали готовність служити і виконувати накази вищих осіб.

Різновидом поясного поклону є *поклін до колін*:

(5) *Отець Ісидор того, здається і чекав. Урадуваний, поклонився воєводі до колін і подався в село, рахуючи в душі прекрасні червінці (Петрії і Довбущуки, т. 22, с. 433).*

І при доземному, і при поясному поклонах соціальні позиції учасників спілкування нерівні. Перший тип характеризував етикетну поведінку селянина перед паном (поміщиком-землевласником), а другий здійснювали слуги та дрібні чиновники. Жоден із поклонів не міг виступати як знак привітання між рівними, тому маркував асиметричну ситуацію.

3. Кидатися до ніг (навколішки, ниць), ставати на коліна

Характеристика: ноги згинають у колінах і опускаються на них. Голову при цьому схиляють або піднімають, спрямовуючи погляд на адресата.

(6) *Старий циган стояв немов остовпілий, коли втім стара циганка, мов камінь з неба, кинулася жандармові під ноги і заревла, немов її хто різати хотів.....Але тут вся родина, мале і велике, з вереском і плачем кинулося жандармові до ніг і почало просити та благати його, щоб лишив їх у кам'яній хаті (Цигани, т. 16, с. 158).*

(7) *В тій хвилі прожогом відчинилися двері, і бліді, розхристані влетіли обоє старі Тимкові і бухнули комісарові до ніг.*

– *Паночку! Лебедіку! – голосила стара Тимкова. – Змилюйтеся (Гриць і панич, т. 21, с. 268).*

Жест *кидатися ниць* підкреслював високий статус того, перед ким стають на коліна. Він виражав покору, принизливе прохання, благання пробачити і мав місце в критичних для адресанта комунікативних ситуаціях.

Розглянуті приклади засвідчують, що соціальна дистанція між учасниками спілкування передбачає виконання певних форм жестів. *Доземний* та *поясний* поклони виражали смирення та послух адресанта. Найбільшу соціальну та комунікативну дистанцію між комунікантами позначав жест *кидатися до ніг*.

Спосіб виконання поклонів виражають мовні одиниці, що позначають швидкість виконання – *швидкий, миттєвий*, ступінь уважності – *незграбний, чемний*, естетичну оцінку – *вишуканий, церемоніальний, галантний*, соціальну оцінку – *грім'яльний¹ покірливий* тощо.

Про нижчу соціальну позицію адресанта свідчили інтенсивність, частотність та місце поклонів у комунікативному акті. Адресанти намагалися підкреслити велику соціальну дистанцію, кланяючись у середині розмови (8), після висловлення власних думок, відповідей на питання (9). Спостерігаємо подвійне (10) чи потрійне (11) виконання цього жесту:

(8) *... а в хвіртці стояв Вагман раз у раз кланяючись графові Кишivotульському, що про щось ласкаво толкував з ним (Перехресні стежки, т. 20, с. 384).*

(9) *Старий Бартромій, добігши до нього задиханий, став перед ним смирно, як ніколи не ставав перед князем, і, відповідаючи на якісь баронові запитання, за кожним словом кланявся низенько, мов складений ніжик (Без праці, т. 18, с. 292).*

(10) *Підійшли ми до тої комісії, кланяємося здалека, далі приступили ближче, знов кланяємося, а комісія ані в той бік (Ліси і пасовиська, т. 16, с. 170).*

(11) *Селяни мов на команду встали зі своїх місць.*

– *Та коли пан адукат, – мовив їх бесідник, кланяючись, – коли пан адукат чогось на нас загнув, – знов поклін, – і не хочуть далі провадити нашої справи, – грімальний поклін усіх трьох, – то ми просимо віддати нам наші папери, а ми підемо шукати собі іншого адуката (Перехресні стежки, т. 20, с. 246).*

Важливе значення мала і відстань, на якій здійснювався поклін. Так, зустрівши на вулиці особу вищу за статусом, нижчий кланявся здалека, не доходячи до адресата (10).

Приклади з текстів Івана Франка засвідчують, що в асиметричних ситуаціях поклін можуть контролювати треті особи (свідки), які мають право (або приписують собі його) вимагати від нижчого здійснення цього жесту:

(12) *Панич до селянина: – Ну, сусідо, довго так будеш стояти? – крикнув до нього Густав. – Зараз упадь пану до ніг і перепроси! (Не спитавши броду, т. 18, с. 364).*

Щоб декодувати поклін, потрібно зважати на манеру його виконання. Вона характеризує не стільки сам жест, а того, хто здійснював його, та того, кому він адресувався, інформуючи про соціальні статуси та ролі, фізичний і психологічний стани мовців. Характерними для підлеглого становища адресанта є глибокі поклони, їх висока частотність під час комунікації.

Обов'язковим елементом при здійсненні поклону було *знімання головного убору* або його припіднімання. В історії культури головний убір взагалі має особливі символічні властивості. Наприклад, відсутність шапки на голові була ознакою соціальної неповноцінності: «Зняти шапку, як правило, означало виявити повагу чи зробити себе «нижчим» від тієї людини, якій адресується цей жест» [1, 87]. Шапкування – звичне явище для всіх верств галицького суспільства, оскільки «до війни (1939) жоден чоловік чи молодий хлопець не виходив із хати без капелюха чи шапки» [7, 12]. Різниця між симетричною і асиметричною ситуацією полягала в тому, що комунікант, нижчий за соціальним статусом знімав шапку на час усієї розмови, а рівні лише шапкувалися при вітанні.

(13) *Але серед села мусив зупинитись. Коло криниці ждала на нього купка селян. Вони здалека поклонились йому і, держачи шапки в руках, наблизились до брочки. <...> – Поперед усього прошу шапки на голови!*

– *Та вже най пан вибачають, – мовили селяни, беручи шапки під пахи. – Ми й так постоїмо <...>. Вони нерядо понадівали шапки (Перехресні стежки, т. 20, с. 300).*

В асиметричних ситуаціях поклін завершувався поцілунком руки особи, якій кланяються. Найчастіше адресатами цього жесту виступали представники духовенства (14) і поміщики (15):

(14) *Селянин до священника: – Niech będzie pochwalony!³ – озвався Боровий до патера і з низьким поклоном підійшов до нього і поцілував його в руку (Місія, т. 16, с. 292).*

(15) *Селяни до пана: У мужиків задрижали литки з давньої панцизньої привички, деякі ворухнулись, щоб устати з місць на привітання пана і, «як годиться», поцілувати його в руку, але острий погляд Костя Дум'яка, немов цвяхом, прикував їх до місць. Ніхто з них не рушився (Великий шум, т. 22, с. 229).*

Останній приклад ілюструє зміни в селянській психології, що почалася після скасування панщини [4, 136]. У цей час від національно-свідомих представників суспільства (греко-католицькі священники, інтелігенція) звучали заклики звільнитися від звичок кланятися та цілувати руку панам [8, 81].

Виокремлюємо два типи узгоджених етикетних дій комунікантів: невербальні етикетні дії співрозмовників однакові або не співпадають. Перший вид притаманний симетричній ситуації, а другий звичний у вираженні нерівності. Так, реакцією-відповіддю на поклони в асиметричній ситуації є кивок головою (16), привітний погляд (17), подання руки для рукостискання чи поцілунку (18).

(16) *Пан до євреїв: – Ви брати Діамантенбауми! – сказав пан Трацький, кивнувши головою в відповідь на їх глибокий поклін (Не спитавши броду, т. 18, с. 396).*

(17) *Пан до селянок: Кожда з жінок підходила до пана, кланялась йому <...> Пан ласкаво глядів на них, до сеї або до тої забалакав кілька слів (Гриць і панич, т. 21, с. 227).*

(18) *Сільська влада до учителя: Учитель вибіг їх стрічати, вклонився низько і, бачиться, дуже був щасливий, коли пан староста, а за ним і панотець подав йому руку (Гутак, т. 16, с. 401).*

Отже, поклони в асиметричних ситуаціях спілкування супроводжувалися різними жестами та передбачали у відповідь невербальні дії, визначені типом взаємин між комунікантами.

Інваріантом усіх відношень, які передають побутові поклони, є не тільки визнання того, кому кланяються, більш важливою і значною особою, але й приниження свого статусу. Незважа-

ючи на скасування панщини, селяни і далі кланялися до землі, виражаючи покору та підлеглість, підкреслюючи низький «хлопський» стан.

Комунікант з нижчим соціальним статусом творив земні та поясні поклони, які супроводжуються зніманням головного убору та цілуванням руки адресата. Форми та манери виконання поклонів підкреслюють різницю у статусах комунікантів: той, хто здійснював поклони, не тільки фізично ставав нижчим від адресата, але й демонстрував нижчу психологічну та соціальну позицію в комунікації. Отже, є всі підстави визнати побутовий поклін у творах Івана Франка маркером нижчого соціального статусу. На особливу увагу заслуговує вивчення взаємозв'язку вербальних та невербальних соціальних знаків у художньому дискурсі, що становить перспективу подальшого дослідження.

Примітки

- ¹ Див.: Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наук.думка, 1976-1986. Покликання подаємо в круглих дужках, із вказівкою назви твору, тому і сторінки.
- ² Колегіальний, спільний (польськ.).
- ³ Слава богів! (польськ.).

Список використаних джерел

1. Байбурин А. К. У истоков этикета / А. К. Байбурин, А. Л. Топорков. – Ленинград : Наука, 1990. – 162 с.
2. Білоус М. Словник етикетних жестів (пробний зошит) / М. Білоус, О. Король // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів : 2003. – В. 30. – С. 222-231.
3. Босак Н. Ф. Семантика жестів у мові художнього твору / Н. Ф. Босак, О. А. Копусь // Вісник ХНУ. Серія філологія. – 2004. – В. 42. – № 632. – С. 188-191.
4. Заярнюк А. Ідіоми емансипації. “Визвольні” проекти і галицьке село в середині XIX століття / Андрій Заярнюк. – Київ : Критика, 2007. – 336 с.
5. Крейдлин Г. Е. Внутряязыковая типология невербальных единиц : бытовые поклоны / Г. Е. Крейдлин, Е. Б. Морозова // Вопросы языкознания. – 2004. – № 4. – С. 34-47.
6. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування : [навч. посібник] / Ярослав Радевич-Винницький. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – 291, [5] с. – (Вища освіта XXI століття).
7. Редько Ю. Як поводити себе у товаристві / Ю. Редько // Антисуржик. – Львів : Світ, 1994. – С. 11-19.
8. Сеник К. Правила приличности въ товаришеской жизни для селянъ / К. Сеник. – Львовъ, 1896. – 96 с.
9. Фабіан М. П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М. П. Фабіан. – Ужгород : Інформаційно-видавниче агентство “ІВА”, 1998. – 256 с.
10. Франко І. Галицький селянин / І. Я. Франко // Зібрання творів: У 50 т. – К. : Наук. думка, 1976-1986. – Т. 44, Книга II – 1984. – С. 501 – 512.

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню ролі невербальних компонентів комунікації в художніх творах. Проаналізовано різновиди побутових поклонів та умови їх уживання. З'ясовано, що про нижчу соціальну позицію адресанта свідчить інтенсивність, частотність та місце поклонів у комунікативному акті. Виокремлено супровідні жести до поклонів та реакції-відповіді в асиметричних ситуаціях спілкування.*

Ключові слова: *невербальні компоненти комунікації, побутовий поклін, асиметрична ситуація спілкування, нижчий соціальний статус.*

Summary. *Non-verbal communicative components have become the subject of a full linguistic research since the sixties of the twentieth century. Then linguistics went beyond the verbal system. Non-verbal communicative components are able to identify social and communicative status of the individuals in relation to each other, which indicates the presence of a social deixis in communication.*

Bows, elements of nonverbal behavior are gestures, different in form, meaning and usage areas. Linguists study the semantics of bows, look for lexicographic models and characterize these gestures as elements of etiquette. The question of social value of bows and the conditions of their use remains unsolved. The goal of the article is to clarify the role of bows in reflecting the social status of a person.

Reflecting everyday ritual gestures in the communication of heroes, Ivan Franko gives comprehensive system of giving bows in different communicative situations. Most bows occur when greeting and parting where they are synonymous with other kinetic paradigm means including nods, taking off a hat, handshaking.

In asymmetric communicative situations a bow with respect value also indicates worshipping the supreme, recognition of inequality, humility; that is why this gesture marks a socially subordinate communicant.

The communicant of lower social status gave bows, accompanied by taking off the hat and kissing hands of the recipient. The form and manner of giving bows emphasize the difference in the status of communicants: that person who was giving bows not only became physically lower than the addressee but also showed lower psychological and social position in communication. So, there is every reason to consider everyday bows in the works of Ivan Franko as markers of a lower social status.

Key words: *nonverbal communicative components, everyday bows, asymmetric communicative situation.*

Отримано: 5.02.2015 р.

УДК 811.161.2:81'373.2

Горбач О.С.

ЕРГОНІМИ В САТИРИЧНОМУ РОМАНІ В. ДАНИЛЕНКА «ГАЗЕЛІ БІДНОГО РЕМЗІ»

У сатирично-гумористичних текстах своєрідно віддзеркалюються лінгвістичні ознаки епохи з позицій мовної особистості нового часу, що простежується, зокрема, через введення в текст літературного твору ергонімів [3, 3].

Літературний ергонім, як зауважує К. Трифонова, – це назва реально існуючого чи видуманого ділового об'єкта, яка вводиться в художній твір із певним стилістичним завданням, і виконує текстоутворювальну (сюжетноутворювальну), локалізувальну, характеризувальну, соціологічну, алюзійну та емоційно-експресивну функції. Цей вид літературних онімів є засобом образності й виразності в художньому творі [5, 7].

Ергонімна система як складник ономастикону художніх творів була об'єктом вивчення таких дослідників: Ю. Карпенка, Л. Кричун, І. Мариненко, Т. Наумової, А. Попович, О. Семенюка та інших. Мовознавці О. Усова й Л. Селіверстова розглядають літературні ергоніми як фонові оніми художнього твору.

Оскільки ергонімікон сатиричного роману В. Даниленка «Газелі бідного Ремзі» ще не був об'єктом наукових студій, це зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета статті – встановити й охарактеризувати типові особливості авторських літературних ергонімів, їх виражальні можливості та сатиричний потенціал. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати лексико-семантичну специфіку ергонімів сатиричного роману В. Даниленка «Газелі бідного Ремзі»; визначити їх функційно-стилістичне навантаження та проаналізувати контекстуальну роль.

Сатиричний роман майстра української літератури Володимира Даниленка «Газелі бідного Ремзі» – блискуча пародія на українську ментальність, політику та сучасний світовий порядок. Автор зображує події часів влади Леоніда Кучми [1, 2].

А. Попович стверджує, що ергоніми в сатирично-гумористичній прозі викликають сміх через надуманість назв установ, фірм тощо. В цих назвах відбито сліпе наслідування моди, копіювання закордонних зразків [2, 77].

Літературні ергоніми, які В. Даниленко вжив у романі, неоднакові за семантикою та емоційним насиченням. Відтак вирізняємо:

- ергоніми, складниками яких є власні імена людей (антропоніми): *компанія «Цирулевич і Кузюра ЛТД»* [1, 48], *ТОВ «Бумсик і партнери»* [1, 102], *колгосп «Шлях Ілліча»* [1, 288];
- ергоніми з використанням зоономенів: *клуби «Пан Коцький» і «Кіт Баюн»* [1, 43];
- ергоніми з іменами міфічних, біблійних персонажів та історичних осіб: *невідоме видавництво «Пегас»* [1, 325], *кафе «Купідон»* [1, 326], *кафе «Ноїв ковчег»* [1, 214], *готель «Гетьман»* [1, 218], *клініка «Феофанія»* [1, 475];
- ергоніми, складниками яких є назви космічних об'єктів та явищ природи: *компанія «По той бік місяця»* [1, 71], *придорожнє кафе «На семи вітрах»* [1, 475];
- назви, що мотивовані родом діяльності об'єкта: *кав'ярня «Вежа крамарів»* [1, 222], *генеральний перевізник «Українські авіалінії»* [1, 48], *будинок з написом «Телеграф»* [1, 237];
- ергоніми з використанням топонімів: *кав'ярня «Каффа»* [1, 101], *кав'ярня «Віденські булочки»* [1, 405], *«Третій Рим»* [1, 395];
- ергоніми з абстрактними поняттями: *кав'ярня «Бабуїн»* [1, 196].